Sowa w literaturze i filozofii: od antycznych wyobrażeń do współczesnej epistemologii zwierząt w kontekście książki Ghosts of the Night Chrisa Sperringa.

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł stanowi interdyscyplinarną analizę sowy jako obiektu poznawczego, łącząc perspektywę biologii, filozofii i literatury. Autor bada ewolucję wyobrażeń o tym ptaku – od antycznych obserwacji Pliniusza Starszego, przez transcendentalizm, aż po nowoczesną semiotykę i kognitywistykę. Kluczowym punktem rozważań jest rozróżnienie między biologicznym referentem (rzeczywistym zwierzęciem) a kulturową reprezentacją (symbolem), co pozwala uniknąć błędów w interpretacji znaków przyrodniczych. Tekst wskazuje, że ludzka percepcja natury jest zawsze zapośredniczona przez język i tradycję, a sowa służy tu jako zwierciadło ewolucji ludzkiego rozumu i metod badawczych – od autorytetu starożytnego po współczesne modele ekologiczne.

How did Shakespeare utilize the figure and voice of the owl in his plays?

Artykuł analizuje ewolucję ludzkiego poznania poprzez pryzmat literackich i filozoficznych wyobrażeń o sowie, traktując to zwierzę jako soczewkę, w której skupiają się zmiany w rozumieniu rzeczywistości. Autor stawia tezę, że sposób interpretacji sowy – od antycznych kompilacji Pliniusza Starszego, przez dramatyczne symbole u Szekspira, aż po refleksyjną obserwację przyrody u Thoreau – odzwierciedla dynamiczne

napięcie między biologicznym referentem a kulturową reprezentacją. Tekst dowodzi, że człowiek nigdy nie obcuje z naturą w sposób bezpośredni; zawsze filtruje ją przez język, tradycję i konwencje epoki, co prowadzi do powstania tzw. onomatopei kulturowo konwencjonalizowanej. Poprzez interdyscyplinarną analizę łączącą etologię, semiotykę i historię idei, artykuł ukazuje, jak sowa ewoluowała z roli magicznego znaku i narzędzia dramaturgicznego do statusu podmiotu w ekokrytycznym namyśle nad granicami antropocentryzmu. Jest to studium nad tym, jak zmieniały się kryteria wiarygodności wiedzy oraz jak literatura kształtuje naszą percepcję zmysłową świata zwierząt.

SŁOWA KLUCZOWE

epistemologia świata zwierząt | biologiczny referent | kulturowa reprezentacja | onomatopeja kulturowo konwencjonalizowana | top-down processing | ekokrytyka | historia naturalna Pliniusza Starszego | transcendentalizm amerykański | semiotyka Peirce'a | pejzaż dźwiękowy (soundscape) | antropomorfizacja | interdyscyplinarna analiza poznawcza

Sowa jako zwierciadło ewolucji ludzkiego poznania

Sowa w literaturze, filozofii i dziejach poznania – od Pliniusza i Szekspira przez Thoreau i Hegla po semiotykę Peirce'a, fenomenologię oraz współczesną epistemologię świata zwierząt

Historia literackich i filozoficznych wyobrażeń o sowie pozwala prześledzić, w jaki sposób jeden organizm biologiczny uczestniczył w formowaniu odmiennych koncepcji rzeczywistości, prawdy, sprawczości i granic ludzkiego rozumu. W tradycji antycznej sowa należała do świata obserwacji przyrodniczych, religijnych znaków i praktyk leczniczych; w dramacie nowożytnym jej głos stawał się elementem przedstawienia porządku moralnego i politycznego; w literaturze transcendentalistycznej uczestniczył w rekonstrukcji doświadczenia natury niepodporządkowanej całkowicie człowiekowi, natomiast w nowoczesnej filozofii dziejów ptak ten zyskał szczególne znaczenie jako figura refleksyjnego poznania rzeczywistości historycznej.

Współczesna semiotyka, fenomenologia i kognitywistyka umożliwiają postawienie pytania znacznie bardziej złożonego niż tradycyjne rozważania o symbolice mądrości. Pozwalają one analizować relacje zachodzące pomiędzy rzeczywistym zwierzęciem, ludzką percepcją jego właściwości, znakami wytwarzanymi przez kulturę a granicami poznania doświadczenia organizmów należących

do innych gatunków. Sowa staje się tym samym przedmiotem interdyscyplinarnego namysłu, łączącego historię nauki, epistemologię, filozofię języka, etologię, neurobiologię i antropologię symboliczną.

Podstawowy problem poznawczy wynika z tego, że człowiek nie obcuje z przyrodą w sposób całkowicie niezapośredniczony. Obserwując sowę, rozpoznajemy właściwości jej ciała, zachowania i środowiska, ale równocześnie posługujemy się kategoriami pojęciowymi ukształtowanymi przez wcześniejsze doświadczenie, język i tradycję kulturową.

Charakterystyczny głos puszczyka może być opisany jako sygnał terytorialny, przedstawiony w literaturze jako dźwięk żałoby albo zinterpretowany przez określoną społeczność jako zapowiedź przyszłego zdarzenia. Fizyczne źródło dźwięku pozostaje w tych przypadkach to samo, jednak znaczenie poznawcze i społeczne jest odmienne.

Nie oznacza to, że wszystkie interpretacje posiadają równą wartość empiryczną. Twierdzenie dotyczące mechanizmu wokalizacji można zweryfikować za pomocą badań biologicznych, podczas gdy przekonanie o nadprzyrodzonej zdolności zapowiadania śmierci wymagałoby całkowicie odmiennych i niezależnych dowodów.

Rozróżnienie między biologicznym referentem a kulturową reprezentacją

Różnica ta nie dotyczy jedynie stopnia prawdziwości poszczególnych twierdzeń, lecz przede wszystkim funkcji, jakie pełnią one w ludzkim życiu. Literatura może wykorzystywać odgłos zwierzęcia do budowania znaczeń, których celem nie jest wyjaśnianie biologii; nauka natomiast dąży do ustalenia mechanizmów i zależności przyczynowych, pozwalających przewidywać oraz kontrolować dane zjawiska. Z perspektywy filozofii języka kluczowe staje się zatem rozróżnienie między przedmiotem, jego przedstawieniem a sposobem interpretacji tego przedstawienia.

Prawdziwa sowa posiada właściwości niezależne od ludzkich wyobrażeń, choć sposób ich poznawania zawsze zależy od dostępnych metod badawczych. Sowa literacka w tragedii nie musi reprezentować biologicznej rzeczywistości gatunku, gdyż jej zasadniczą funkcją jest uczestnictwo w strukturze dramatu i wywoływanie określonego doświadczenia estetycznego. Z kolei filozoficzna sowa Minerwy nie stanowi zoologicznego opisu pójdźki, lecz jest figurą obrazującą właściwości refleksji historycznej.

Próba oceniania wszystkich tych przedstawień wyłącznie przez pryzmat współczesnej ornitologii prowadziłaby do pomieszania odmiennych porządków poznania. Równie nieuprawnione byłoby traktowanie literackiego symbolu jako dowodu na rzeczywiste właściwości organizmu. Interdyscyplinarna analiza musi zatem zachowywać wyraźną różnicę pomiędzy biologicznym referentem, kulturową reprezentacją i teorią, w ramach której dany znak zyskuje określoną funkcję. Tutaj pomocne okazuje się pojęcie epistemologii historycznej, rozumianej jako badanie przemian w sposobach konstruowania, uzasadniania i organizowania wiedzy w kolejnych epokach. Nie sprowadza się ona jedynie do ustalania chronologii odkryć, lecz obejmuje analizę kryteriów, według których konkretne twierdzenia uznawano za wiarygodne. W starożytnych opracowaniach przyrodniczych autorytet autora, przekaz lokalny i bezpośrednia obserwacja współistniały bez konieczności rozdzielania ich statusu poznawczego. W nowożytnej historii naturalnej prym wiodły porównania morfologiczne, opisy okazów i systematyzacja obserwacji, podczas gdy współczesna ekologia opiera się na modelach statystycznych, eksperymentach i długoterminowych seriach danych populacyjnych.

Przemian tych nie należy jednak rozumieć jako prostego procesu zastępowania błędnych przekonań narastającą wiedzą pewną. Każdy system poznawczy jest zależny od konkretnych narzędzi, pojęć i problemów badawczych, a rozwój nauki często zmienia sam sposób formułowania pytań. Historia wiedzy o sowach ujawnia więc nie tylko wzrost precyzji zoologicznych opisów, lecz przede wszystkim ewolucję relacji między obserwacją, autorytetem, interpretacją a uzasadnieniem.

Pliniusz Starszy i sowa jako synteza wiedzy

Kluczowym punktem odniesienia jest Pliniusz Starszy, którego Historia naturalna (Naturalis historia), ukończona w I wieku naszej ery, stanowi jedno z najobszerniejszych zachowanych przedsięwzięć kompilacyjnych starożytnej wiedzy o przyrodzie. Dzieło to obejmuje zagadnienia kosmologii, geografii, zoologii, botaniki, mineralogii, medycyny i sztuki, tworząc ambitną próbę syntetycznego uporządkowania świata znanego autorowi. Nie jest ono jednak odpowiednikiem współczesnego podręcznika biologii eksperymentalnej; Pliniusz korzystał z ogromnej liczby wcześniejszych źródeł, tradycji literackich i przekazów o zróżnicowanym statusie metodologicznym. Stąd opisy zwierząt mogą zawierać zarówno trafne obserwacje, jak i informacje niepotwierdzone przez współczesną naukę.

Współistnienie tych dwóch kategorii w jednym dziele nie wynikało wyłącznie z indywidualnych błędów autora, lecz odzwierciedlało starożytny sposób organizowania wiedzy, w którym gromadzenie autorytatywnych świadectw było istotną praktyką intelektualną. Historia naturalna

była zatem przedsięwzięciem poznawczym, a zarazem świadectwem historycznie określonej kultury wiedzy. Opis sów w dziesiątej księdze dzieła Pliniusza wyraźnie ukazuje splot obserwacji zoologicznej z interpretacją religijno-wróżbiarską. Duży nocny ptak, określany terminem bubo, został przedstawiony jako organizm związany z nocą, niepomyślnymi znakami i przestrzeniami budzącymi lęk. Autor przywołuje m.in. wydarzenie z czasów cesarza Klaudiusza, gdy obecność nocnego ptaka w świątyni Jowisza Kapitolińskiego miała doprowadzić do rytualnego oczyszczenia miasta.

Analiza tego fragmentu wymaga rozróżnienia dwóch poziomów relacji: pierwszego, dotyczącego faktu pojawienia się organizmu w przestrzeni kultowej, oraz drugiego – religijnego znaczenia przypisanego temu zdarzeniu przez rzymską wspólnotę. Współczesny historyk religii może traktować ten przekaz jako świadectwo rzymskich praktyk rozpoznawania i neutralizowania złych znaków, nie przyjmując jednocześnie, że obecność sowy była empirycznie skuteczną przepowiednią. Przykład ten dowodzi, że wartość historyczna źródła nie musi być tożsama z prawdziwością wszystkich zawartych w nim wyjaśnień przyrodniczych.

Istotny jest również sposób, w jaki Pliniusz włączał zwierzęta do opisów praktyk leczniczych. W dwudziestej dziewiątej i trzydziestej księdze Historii naturalnej znajdują się liczne wzmianki o stosowaniu części ciał zwierząt w medycynie. W odniesieniu do sów wymieniono m.in. wykorzystanie odpowiednio przygotowanych oczu dużego ptaka nocnego w preparatach mających poprawiać wzrok, a także stosowanie mózgu i innych organów w leczeniu ran. W materiale źródłowym przywołano ponadto tradycję sporządzania leków na dolegliwości stawowe z popiołu piór i miodu, jednak tego konkretnego połączenia nie należy – bez wskazania właściwego ustępu – przypisywać bezpośrednio Pliniuszowi. Zweryfikowane fragmenty jednoznacznie wskazują natomiast, że autor dokumentował lecznicze wykorzystanie różnych części ciał nocnych ptaków. Z punktu widzenia współczesnej medycyny nie jest to dowód skuteczności takich praktyk; ich wartość poznawcza dotyczy przede wszystkim historii farmakologii, wyobrażeń o właściwościach organizmów i sposobów przekazywania wiedzy medycznej. Kluczowy pozostaje tutaj mechanizm rozumowania oparty na analogii właściwości: jeśli organizm wykazuje sprawny wzrok nocny, jego oczy mogą zostać uznane za nośnik substancji zdolnej poprawić widzenie.

W podobnych systemach tradycyjnej medycyny określona część ciała zwierzęcia zyskiwała zastosowanie terapeutyczne, ponieważ pozostawała symbolicznie lub funkcjonalnie powiązana z chorobą człowieka. Nie oznacza to, że każda starożytna terapia opierała się wyłącznie na analogii – niektóre środki mogły posiadać rzeczywiste działanie farmakologiczne, rozpoznawane empirycznie bez znajomości mechanizmu ich działania. Jednak w przypadku preparatów ze sów nie można przyjmować ich skuteczności na podstawie samego świadectwa historycznego. Współczesna ocena

wymagałaby badań toksykologicznych i klinicznych, których brak uniemożliwia uznanie dawnych receptur za wiarygodne procedury lecznicze. Z perspektywy historii medycyny fascynujący jest natomiast sam proces, w którym obserwowana właściwość biologiczna zwierzęcia zostaje przeniesiona na jego części i przekształcona w wyobrażenie o możliwej skuteczności terapeutycznej.

Od antycznych kompilacji do systematyki i dramatu

Starożytna historia naturalna jawi się jako przestrzeń, w której wiedza empiryczna, autorytet tekstowy i myślenie analogiczne uczestniczyły we wspólnym przedsięwzięciu poznawczym. Nie można jednak uznać tego systemu za całkowicie niezdolny do krytycznej refleksji; autorzy starożytni potrafili rozróżniać odmienne świadectwa, przedstawiać rozbieżne opinie i formułować wątpliwości. Różnica względem współczesnej nauki dotyczy raczej stopnia instytucjonalizacji procedur umożliwiających niezależne testowanie twierdzeń, kontrolowanie warunków obserwacji i systematyczną ocenę błędów.

Rozwój zoologii nie doprowadził do całkowitego zaniku znaczenia wcześniejszych tekstów. Przeciwnie, dzieła Pliniusza i Arystotelesa pozostawały podstawą późniejszych kompilacji, przekładów i sporów, a ich autorytet współtworzył intelektualne środowisko, w którym kształtowała się europejska historia naturalna. Poznawanie przyrody nie polegało zatem wyłącznie na stopniowym gromadzeniu obserwacji, lecz również na przemianach sposobu traktowania odziedziczonych autorytetów oraz ich relacji do wyników własnego doświadczenia. Przemiany nowożytnej historii naturalnej wyraźnie ujawniają się w dziełach Konrada Gesnera, Ulissesa Aldrovandiego oraz Francisa Willughby'ego i Johna Raya, którzy rozwijali bardziej systematyczne metody opisu zwierząt. Szesnastowieczna Historiae animalium Gesnera i późniejsza Ornithologiae Aldrovandiego były przedsięwzięciami encyklopedycznymi, łączącymi informacje o anatomii i zachowaniu z materiałem zaczerpniętym z autorów antycznych, tradycji językowych oraz ikonografii. Ich wartość poznawcza nie polegała tylko na korygowaniu wcześniejszych przekonań, lecz także na tworzeniu rozbudowanych zasobów porównawczych, pozwalających zestawiać opisy różnych organizmów i rozpoznawać powtarzające się właściwości.

Kluczowy etap wyznaczyła Ornithologia Willughby'ego, wydana po jego śmierci przez Raya w 1676 roku. Większe znaczenie zyskało w niej systematyczne grupowanie ptaków według właściwości morfologicznych oraz konsekwentna krytyka wcześniejszych klasyfikacji. Nie oznacza to, że w XVII wieku całkowicie zanikły przekazy o cudownych właściwościach zwierząt ani że wprowadzono już współczesną systematykę ewolucyjną. Przemianie ulegały jednak kryteria porządkowania informacji, a porównywanie organizmów stopniowo zyskiwało niezależność od ich religijnej i

moralnej symboliki. W tym procesie istotne miejsce zajmowała ilustracja naukowa, której funkcję należy odróżniać od dekoracyjnego przedstawiania zwierząt. Rysunek sowy mógł służyć rozpoznawaniu kształtu głowy, proporcji skrzydeł, struktury upierzenia i charakterystyki szponów, umożliwiając tym samym porównywanie osobników oraz gatunków przez badaczy nieposiadających dostępu do tych samych okazów.

Jednak rycina nie była całkowicie neutralnym odwzorowaniem rzeczywistości. Artysta dokonywał wyboru postawy zwierzęcia, perspektywy i szczegółów anatomicznych, a dokładność zależała od jakości obserwacji oraz dostępności żywego lub zakonserwowanego okazu. W niektórych przypadkach wcześniejsze ilustracje były wielokrotnie kopiowane, utrwalając nieścisłości niezależnie od postępów wiedzy zoologicznej. Historia przedstawień sów umożliwia zatem analizę relacji pomiędzy ikonografią, empiryką i społeczną transmisją informacji. Obraz może jednocześnie stanowić narzędzie poznawcze i źródło błędu, szczególnie jeśli jego autorytet wynika z częstego powielania zamiast niezależnego sprawdzania zgodności z organizmem.

Odrębną drogę przekształcania wyobrażeń o sowach przedstawia literatura dramatyczna Williama Szekspira, w której nocne ptaki nie pełnią jednej, niezmiennej funkcji symbolicznej. Ich głosy mogą budować atmosferę zagrożenia, wzmacniać znaczenie wydarzeń politycznych albo komicznie przedstawiać codzienność. Szekspir korzystał z symboli rozpoznawalnych dla odbiorców swojej epoki, lecz umieszczał je w odmiennych kontekstach dramaturgicznych, co zmieniało ich funkcję. Sowa nie jest zatem prostym znakiem o ustalonej wartości, który poeta jedynie powtarza.

Ptak ten może uczestniczyć w konstruowaniu całego porządku przedstawionego świata, a jego znaczenie wynika z relacji do postaci, zdarzeń i dominujących napięć dramatycznych. Badacze Folger Shakespeare Library wskazują, że w kulturze wczesnonowożytnej Anglii sowa mogła być równocześnie związana z tradycyjnymi wyobrażeniami o nieszczęściu, antycznymi atrybutami mądrości i praktykami artystycznego przedstawiania świata zwierząt. Taka wieloznaczność stanowiła zasób, z którego dramaturg korzystał w zależności od celu konkretnej sceny.

Literacka onomatopeja jako filtr percepcji biologicznej

Najbardziej rozpoznawalne przedstawienie głosu sowy pojawia się w końcowej pieśni zimowej Straconych zachodów miłości (Love's Labour's Lost), gdzie charakterystyczna fraza „Tu-whit to-who” została włączona w opis chłodnej pory roku. W scenie piątej aktu piątego zimowy krajobraz tworzą sople lodu, zamarznięte mleko, konieczność ogrzewania pomieszczeń, zimny wiatr oraz codzienne czynności mieszkańców gospodarstwa. Głos sowy powraca jako element tej scenerii, a

jego przedstawienie zostaje powiązane z określeniem sugerującym wesołą nutę. Ptak tradycyjnie kojarzony z niepomyślnymi znakami nie pełni tutaj funkcji zwiastuna śmierci.

Uczestniczy raczej w poetyckim rytmizowaniu codzienności i budowaniu kontrastu pomiędzy porami roku. Wcześniejsza część pieśni, poświęcona wiośnie, wykorzystuje z kolei głos kukułki w kontekście społecznie rozpoznawalnych skojarzeń małżeńskich i obyczajowych. Zestawienie obu ptaków pokazuje, że literatura posługuje się ich wokalizacjami jako elementami społecznego i emocjonalnego kodu, w którym znaczenie dźwięku zależy od relacji pomiędzy porą roku, ludzką pracą a doświadczeniem codzienności. Słynne „tu-whit, tu-woo" nie stanowi jednak precyzyjnego zapisu jednego, standardowego głosu wszystkich sów. Autor książki, opierając się na wypowiedzi Chrisa Sperringa, przedstawia ten motyw jako literackie połączenie głosu kontaktowego samicy puszczyka zwyczajnego (Strix aluco) z głębokim nawoływaniem samca. Współczesne informacje British Trust for Ornithology potwierdzają tę interpretację: charakterystyczny duet pary puszczyków może składać się z ostrego odgłosu kontaktowego keewik i głębokiego, wieloczłonowego puchania samca. Właściwa analiza wymaga jednak zastrzeżenia, że poszczególne głosy nie są całkowicie wyłączne dla jednej płci.

Samce również mogą wydawać odgłos kontaktowy, a samice w pewnych sytuacjach puchać, choć ich wokalizacje różnią się typową częstotliwością występowania i strukturą. Można zatem stwierdzić, że popularna formuła literacka przypomina dialog dwóch ptaków, nie zaś że żaden pojedynczy osobnik nigdy nie może wydać sekwencji podobnych dźwięków.

Warto zauważyć, że poetycka onomatopeja uzyskała tak wielką trwałość kulturową, iż zaczęto ją traktować jako ogólny wzorzec biologicznego głosu sowy, mimo że rzeczywisty repertuar wokalny poszczególnych gatunków jest znacznie bardziej zróżnicowany. Zjawisko to można interpretować za pomocą pojęcia onomatopei kulturowo konwencjonalizowanej, w której dźwięk biologiczny zostaje przełożony na sekwencję głosek rozpoznawalną w określonym języku. Taka transkrypcja nie jest wiernym odpowiednikiem sygnału akustycznego, ponieważ aparat mowy człowieka, fonologiczne właściwości języka i tradycja literacka wpływają na sposób jego przedstawienia. W różnych językach podobny głos zwierzęcia może być zapisywany odmiennie, a przyjęty zapis zaczyna następnie oddziaływać na sposób słyszenia rzeczywistego odgłosu. Człowiek nie tylko przekłada sygnał akustyczny na język, ale może później interpretować go przez pryzmat wcześniej poznanej formuły słownej. W takim przypadku dochodzi do sprzężenia pomiędzy percepcją a pamięcią kulturową. Poetycki zapis zaczyna funkcjonować jako wzorzec rozpoznawania bodźca, a rzeczywisty głos może zostać uznany za jego mniej lub bardziej poprawne wykonanie.

Z perspektywy psychologii poznawczej jest to przykład oddziaływania procesów odgórnych, określanych jako top-down processing, na interpretowanie informacji sensorycznych. Nie oznacza

to, że język całkowicie determinuje percepcję – niezależne właściwości bodźca nadal ograniczają zakres możliwych interpretacji – ale pokazuje, że doświadczenie słuchowe nie jest całkowicie oderwane od wcześniejszej wiedzy.

Sowa jako symbol naruszenia hierarchii i ładu świata

W Makbecie sowa zyskuje wymiar głęboko dramatyczny, stając się elementem obrazowania zabójstwa króla Duncana jako zdarzenia rozbijającego moralny i polityczny porządek świata. W drugiej scenie drugiego aktu Lady Makbet interpretuje nocny krzyk ptaka jako odpowiednik głosu dzwonnika zapowiadającego śmierć. Kluczowe jest tu określenie fatal bellman, którego sens odwołuje się do społecznego znaczenia dźwięku rozpoznawanego jako znak zbliżającego się kresu życia.

Sowa nie występuje w roli sprawcy zabójstwa ani niezależnej istoty władającej losem króla. Jej głos służy raczej budowaniu atmosfery wokół czynu, który bohaterowie postrzegają jako przekroczenie etycznych granic. Dźwięk ptaka nabiera zatem znaczenia dramatycznego poprzez powiązanie z ludzkim działaniem, a nie przez samą charakterystykę biologicznej wokalizacji. W kolejnych scenach nocna aktywność zwierząt i anomalie atmosferyczne tworzą rozbudowany system obrazów, w którym przyroda zdaje się reagować na przemoc polityczną. Właściwa interpretacja wymaga jednak odróżnienia światopoglądu przedstawionego w dramacie od rzeczywistych poglądów Szekspira, których nie można wywieść bezpośrednio z wypowiedzi poszczególnych postaci.

Istotny jest epizod z czwartej sceny drugiego aktu, opisujący sokoła zabitego przez sowę, która zwykle poluje na drobne gryzonie. W wymiarze dramaturgicznym wydarzenie to obrazuje odwrócenie hierarchii: sokół, kojarzony z wysoką pozycją wśród ptaków łowieckich, zostaje pokonany przez organizm polujący na mniej prestiżowe ofiary. W kontekście królobójstwa zjawisko to odpowiada naruszeniu ładu politycznego, w którym poddany występuje przeciwko prawowitemu władcy.

Dramaturgiczny sens tej sceny nie zależy od biologicznej niemożliwości takiego zdarzenia – współczesna ornitologia dokumentuje drapieżnictwo międzygatunkowe również wśród ptaków szponiastych i sów. Niezwykłość przedstawienia wynika przede wszystkim z kulturowej i hierarchicznej interpretacji obu gatunków. Z perspektywy antropologii politycznej scena ta ukazuje sposób wykorzystywania relacji między zwierzętami do obrazowania ludzkiego porządku społecznego, choć nie oznacza to, że rzeczywiste sieci troficzne posiadają hierarchię moralną odpowiadającą strukturze monarchii.

Właśnie ta różnica między biologiczną możliwością a symbolicznym znaczeniem pozwala dostrzec kunszt Szekspira. Analiza sceny wymaga uwzględnienia historycznych wyobrażeń dotyczących ładu świata, rozwijanych w tradycji średniowiecznej i wczesnonowożytnej. W wielu systemach filozoficznych i teologicznych hierarchia bytów była przedstawiana jako uporządkowana struktura, w której każdy organizm i instytucja miały swoje właściwe miejsce. W takim ujęciu zamach na monarchę mógł być interpretowany nie tylko jako przestępstwo polityczne, ale jako naruszenie porządku o uzasadnieniu kosmologicznym. Nie oznacza to jednak istnienia jednej, niezmiennej doktryny "wielkiego łańcucha bytów", obowiązującej wszystkich autorów epoki. Historyk idei Arthur O. Lovejoy wykazał wielość źródeł i przemian tego motywu, a późniejsze badania potwierdziły zróżnicowanie jego zastosowań.

Sowa jako elastyczny instrument dramaturgiczny Szekspira

W Makbecie kluczowe znaczenie ma dramatyczne sprzężenie wydarzeń politycznych z obrazami natury, dzięki któremu ludzka zbrodnia jawi się jako naruszenie szerszego porządku. Sowa uczestniczy w tej filozoficznej i estetycznej konstrukcji świata, choć nie stanowi jej jedynego wyjaśnienia. Ptak staje się tu figurą politycznej anomalii, której sens wyrasta z relacji między konkretnym zdarzeniem a historycznymi kategoriami prawowitości i hierarchii.

W innych dramatach Szekspira sowa pojawia się w podobnych, lecz odmiennie funkcjonujących kontekstach retorycznych. W pierwszej części Henryka VI służy jako zwiastun śmierci i zagrożenia, natomiast w Ryszardzie III jej głos wiąże się z przekazywaniem niepomyślnych wieści. Z kolei w trzeciej części Henryka VI obecność sowy przy narodzinach dziecka jest przedstawiona jako zły omen. Przykłady te dowodzą, że symbolika nocnego ptaka stanowiła szeroko rozpoznawalny zasób języka dramatycznego, pozwalający na natychmiastowe wprowadzenie konotacji zagrożenia bez konieczności rozbudowywania ich genezy. Warto jednak zauważyć, że ta sama tradycja literacka dopuszczała rozwiązania odmienne, czego przykładem jest zimowa pieśń ze Straconych zachodów miłości. Nie należy zatem konstruować jednolitej doktryny Szekspira o demonicznym charakterze sów; dramaturg wykorzystywał je elastycznie, zależnie od potrzeb komedii, tragedii czy dramatu historycznego.

Właśnie ta zdolność symbolu do zmiany funkcji przy zachowaniu rozpoznawalnej formy decyduje o jego literackiej trwałości. Z perspektywy literaturoznawczej istotne jest, że głos sowy należy do kategorii sygnałów akustycznych, które w teatrze posiadają szczególną zdolność organizowania przestrzeni wyobrażonej. Zwierzę nie musi pojawiać się na scenie, by stać się elementem świata

przedstawionego. Wystarczy przywołanie dźwięku lub wzmianka postaci o jego usłyszeniu, aby widz wyobraził sobie nocną przestrzeń, oddalenie zabudowań, las czy miejsce odosobnione. W tragedii technika ta potęguje napięcie – nieokreślone źródło dźwięku, znajdujące się poza polem widzenia, sprzyja budowaniu poczucia zagrożenia.

W komedii ten sam mechanizm może służyć oddaniu rytmu codzienności lub kreowaniu nastroju sezonowego. Interesujące jest tu podobieństwo między literackim organizowaniem przestrzeni akustycznej a współczesnymi badaniami nad pejzażem dźwiękowym (soundscape). Nie oznacza to, że Szekspir świadomie stosował teorię ekologii akustycznej; analogia dotyczy wspólnego problemu poznawczego: dźwięk pozwala konstruować wyobrażenie przestrzeni nawet wtedy, gdy jego źródło pozostaje niewidoczne.

Thoreau i przejście od symbolu kulturowego do doświadczenia przyrody

W dziewiętnastowiecznej literaturze amerykańskiej zmianę sposobu przedstawiania sów umożliwiła twórczość Henry David Thoreau. Jego Walden, czyli życie w lesie z 1854 roku, stanowi jeden z najważniejszych tekstów łączących refleksję filozoficzną, obserwację przyrody i krytykę dominujących form życia społecznego. Thoreau zamieszkał w niewielkim domu nad stawem Walden w Massachusetts, podejmując eksperyment egzystencjalny związany z ograniczeniem potrzeb materialnych i bardziej bezpośrednim uczestniczeniem w rytmach środowiska przyrodniczego. Nie oznacza to jednak całkowitego opuszczenia cywilizacji ani próby odtworzenia pierwotnego sposobu życia człowieka – autor pozostawał w relacjach z pobliską społecznością i korzystał z zasobów umożliwiających realizację projektu.

Wartość Waldena tkwi w wykorzystaniu ograniczeń materialnych i przestrzennych jako instrumentu filozoficznego namysłu nad pracą, konsumpcją, czasem i doświadczeniem przyrody. Sowa pojawiająca się w nocnym krajobrazie staje się tu elementem świata, którego znaczenie człowiek próbuje odczytać bez natychmiastowego podporządkowywania go celom gospodarczym. W rozdziale Sounds, poświęconym dźwiękom otaczającym staw Walden, Thoreau przedstawił sugestywny opis nocnego nawoływania sów. Ich głosy porównał do ludzkich westchnień, żałobnych lamentów i niepokojących odgłosów związanych z doświadczeniem śmierci. Autor stosuje rozbudowane analogie antropomorficzne, co początkowo mogłoby sugerować kontynuację tradycyjnego wyobrażenia sowy jako zwiastuna nieszczęścia, jednak sens tego fragmentu jest bardziej złożony.

Thoreau nie traktuje odgłosów zwierząt jako rzeczywistych przepowiedni ani nie dąży do ich wyeliminowania z nocnego krajobrazu. Przeciwnie – uznaje je za właściwy element świata przyrody, który wzbogaca doświadczenie otoczenia i przypomina o rzeczywistości niepodporządkowanej ludzkim oczekiwaniom. W charakterystycznym fragmencie zapisuje: „I rejoice that there are owls", wyrażając zadowolenie z samego faktu istnienia tych organizmów. Radość ta nie jest jednak sentymentalna; nocne ptaki nie jawią się tu jako istoty pogodne i łagodne. Ich głosy pozostają surowe, niepokojące i częściowo obce, lecz właśnie ta odmienność staje się dla autora źródłem wartości poznawczej. Co ciekawe, opis Thoreau nie prowadzi do całkowitego zerwania z wcześniejszą literaturą europejską. Autor bezpośrednio odnosi się do tradycyjnej onomatopei „tu-whit tu-who", rozpoznając jej literacki charakter i przeciwstawiając go rzeczywistym odgłosom amerykańskich sów. Należy tutaj jednak poczynić zastrzeżenie zoologiczne.

Sowy występujące w rejonie Massachusetts należą do innego zespołu gatunkowego niż brytyjski puszczyk zwyczajny, dlatego nie można utożsamiać wszystkich wokalizacji opisywanych przez Thoreau z głosami Strix aluco. Jego literackie określenia nie zawsze są też na tyle precyzyjne, by umożliwić jednoznaczną identyfikację gatunków na podstawie samych opisów dźwięku. Kluczowe jest natomiast samo zestawienie zapamiętanego kodu literackiego z bezpośrednim doświadczeniem przyrodniczym. Thoreau słyszy rzeczywiste głosy nocnych ptaków i porównuje je z formułami utrwalonymi przez tradycję poetycką, próbując opisać ich własną charakterystykę. Nie porzuca języka metaforycznego, lecz wykorzystuje go do rozpoznania różnicy pomiędzy odziedziczonym wyobrażeniem a osobistym doświadczeniem. Proces ten stanowi przykład przejścia od recepcji kulturowego znaku do refleksyjnego uczestniczenia w rzeczywistości przyrodniczej.

Z perspektywy transcendentalizmu amerykańskiego istotne jest to, że przyroda w dziele Thoreau nie jest wyłącznie zasobem materialnym ani przedmiotem neutralnej obserwacji. Stanowi przestrzeń, w której człowiek może dostrzec ograniczenia własnych przyzwyczajeń, społecznych konwencji i sposobów organizacji życia. W tradycji intelektualnej związanej z Ralphem Waldo Emersonem rzeczywistość przyrodnicza mogła uczestniczyć w formowaniu doświadczenia duchowego i moralnego, choć poszczególni transcendentaliści rozwijali odmienne interpretacje tej relacji. Thoreau szczególne znaczenie przypisywał bezpośredniej obserwacji, która nie polegała na biernym oglądaniu otoczenia, lecz na długotrwałym i uważnym uczestniczeniu w jego zmianach. W tym kontekście głos sowy można interpretować jako wydarzenie poznawcze, które zakłóca zwykłą hierarchię znaczeń skupioną na ludzkiej aktywności. Człowiek przestaje być jedynym podmiotem organizującym doświadczenie przestrzeni, gdyż musi uznać obecność innych organizmów o własnych rytmach i odmiennych sposobach funkcjonowania. Nie oznacza to jednak, że Thoreau wypracował współczesną teorię praw zwierząt albo całkowicie przezwyciężył antropocentryzm. Jego dzieło pozostaje świadectwem dziewiętnastowiecznego myślenia, w którym przyroda jest

intensywnie interpretowana przez ludzką wyobraźnię moralną i estetyczną. Ta ambiwalencja ma zasadnicze znaczenie dla interpretacji Waldena: Thoreau uznaje wartość dzikiego świata, a jednocześnie regularnie przypisuje jego organizmom ludzkie stany emocjonalne, takie jak smutek, żal i niepokój. Nie musi to jednak prowadzić do prostego wniosku o błędnym rozumieniu zwierząt.

Napięcie między literackim opisem a biologiczną rzeczywistością

W języku literackim antropomorfizacja może pełnić funkcję instrumentu analogicznego poznania, umożliwiającego przedstawienie doświadczeń trudnych do bezpośredniego przekazania. Problem pojawia się jednak w momencie, gdy metafora zostaje potraktowana jako dosłowne twierdzenie etologiczne — na przykład wtedy, gdy żałobne brzmienie głosu sowy staje się podstawą nieuzasadnionego wniosku, że ptak doświadcza ludzkiego smutku. Z perspektywy współczesnej filozofii nauki kluczowe jest zatem rozróżnienie funkcji poznawczej analogii od jej statusu dowodowego. Analogia może ułatwiać sformułowanie hipotezy lub uwrażliwiać na określone właściwości organizmu, lecz jej prawomocność nie wynika z samej siły literackiego przedstawienia.

Thoreau pozostaje ważnym autorem dla historii ekologicznej wrażliwości, nawet jeśli jego opisy nie stanowią odpowiedników współczesnych badań behawioralnych. Z perspektywy historii techniki istotne jest zestawienie głosów sów z dźwiękami kolei, które autor opisywał w tym samym rozdziale. Rozwój infrastruktury kolejowej przekształcał doświadczenie przestrzeni i czasu, a związane z nią sygnały akustyczne stawały się nowym elementem krajobrazu. Współczesna ekologia akustyczna pozwala dziś rozpoznać biologiczne konsekwencje podobnych przemian, obejmujące zakłócanie komunikacji i utrudnianie lokalizowania ofiar przez ptaki wykorzystujące słuch. Thoreau nie dysponował narzędziami do pomiaru tych zmian behawioralnych, ale jego obserwacje utrwalają historyczny moment, w którym dźwięki infrastruktury zaczynały współtworzyć środowisko dotychczas kojarzone przede wszystkim z aktywnością organizmów. Literackie zestawienie kolei i sowy można zatem odczytać na nowo w świetle współczesnej antropologii technologii oraz nauk o środowisku. Należy jednak oddzielić interpretację tekstu od ustalenia rzeczywistych skutków akustycznych dziewiętnastowiecznej kolei dla lokalnych sów. Pierwsza dotyczy historycznego doświadczenia modernizacji, druga zaś wymagałaby danych przyrodniczych, których Thoreau nie gromadził w sposób odpowiadający współczesnym standardom.

W tym punkcie twórczość Thoreau spotyka się z problematyką rozwijaną później przez ekokrytykę, której przedmiotem jest relacja między literaturą a środowiskiem przyrodniczym. Ekokrytyka nie ogranicza się do rozpoznawania opisów krajobrazu w tekstach artystycznych; analizuje ona także

sposoby przedstawiania zwierząt, organizowania granic pomiędzy naturą i kulturą oraz konstruowania wartości związanych z miejscem człowieka w biosferze. W odniesieniu do Waldena sowa nie jest jedynie ornamentem literackim ani znakiem ludzkiego nastroju. Jej obecność uczestniczy w doświadczeniu otoczenia, które zachowuje pewien stopień niezależności od oczekiwań obserwatora. Nie należy jednak przedstawiać tej niezależności jako całkowitego przezwyciężenia symbolicznego zawłaszczania przyrody, ponieważ nawet najbardziej szczegółowy opis literacki pozostaje rezultatem określonych wyborów językowych i estetycznych. Ekokrytyczna wartość tekstu polega więc na ujawnieniu napięcia pomiędzy potrzebą przedstawienia świata pozaludzkiego a nieuchronnym korzystaniem z ludzkich kategorii opisu. To właśnie owo napięcie stanowi jeden z najważniejszych problemów współczesnej filozofii poznawania zwierząt.

> Czy sowa, którą słyszymy w nocnej ciszy, jest wciąż biologicznym organizmem, czy może jedynie echem literackich konwencji i kulturowych lęków? Być może nigdy nie poznamy prawdziwego głosu natury, gdyż zawsze będziemy go interpretować przez filtr języka, który sam w sobie stał się naszą nową przyrodą. Pozostaje pytanie: czy w świecie zdominowanym przez cyfrowe i kulturowe reprezentacje istnieje jeszcze przestrzeń na spotkanie z Innym, który nie jest jedynie lustrem naszych własnych wyobrażeń?

Inspiracje

[1] 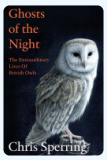

"Ghosts of the Night" Chris Sperring

HarperCollins UK | ISBN: 9780008659219

Christopher „Chris” Sperring MBE to brytyjski obrońca przyrody, ornitolog i prezenter radiowy, mieszkający w North Somerset w Anglii. Od 1991 roku przez ponad trzy dekady pracował jako inspektor ochrony przyrody w Hawk and Owl Trust, koncentrując się na monitorowaniu populacji sów, obrączkowaniu, ochronie siedlisk i ścisłej współpracy ze społecznościami rolniczymi w południowo-zachodniej Anglii. Powszechnie uznawany za wybitnego przyrodnika terenowego i eksperta od ptaków drapieżnych, Sperring szeroko informował opinię publiczną o ekologii dzikiej przyrody poprzez wykłady i audycje telewizyjne. Jego wkład medialny obejmuje programy BBC, takie jak Springwatch, Autumnwatch oraz program „Living World” w BBC Radio 4. W 2001 roku został odznaczony Orderem Imperium Brytyjskiego za zasługi dla ochrony przyrody. Jego książka „Ghosts of the Night” opisuje życie i zachowania brytyjskich gatunków sów.

Christopher "Chris" Sperring MBE is a British wildlife conservationist, ornithologist, and broadcaster based in North Somerset, England. Beginning in 1991, he has worked for more than three decades as a conservation officer with the Hawk and Owl Trust, focusing on owl population monitoring, ringing, habitat protection, and collaborating closely with farming communities across South West England. Widely regarded as a prominent field naturalist and raptor expert, Sperring has extensively communicated wildlife ecology to the public through lectures and broadcast media. His media contributions include BBC programs such as Springwatch, Autumnwatch, and BBC Radio 4's Living World. In 2001, he was appointed a Member of the Order of the British Empire for services to nature conservation. His book Ghosts of the Night chronicles the lives and behaviors of British owl species.

Hawk and Owl Trust

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

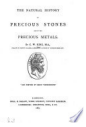

[1] "The Natural History: The Natural History of Precious Stones"

Pliniusz Starszy

[2] "Thesaurus Euonymi Philiatri De remediis secretis"

Konrad Gesner

[3] "De animalibus insectis libri septem"

Ulisses Aldrovandi

[4] "De Historia piscium"

Francis Willughby

[5] "Dubius Sermo"

Pliniusz Starszy

[6] "Francis Willughby's Book of Games"

Francis Willughby

Routledge

[7] "Select remains of the learned John Ray ... : with his life,"

John Ray

[8] "Historia plantarum : species hactenus editas aliasque insuper multas noviter inventas & descriptas complectens .."

John Ray

[9] "Reflections on Human Nature"

Arthur O. Lovejoy

2020 | Johns Hopkins University Press | ISBN: 9781421432434

[10] "The Thoreau Log"

Henry David Thoreau, Raymond R. Borst

1992 | Macmillan Reference USA

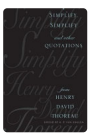

[11] "Simplify, Simplify and Other Quotations from Henry David Thoreau"

Henry David Thoreau, Kevin P. Van Anglen

1996 | Columbia University Press | ISBN: 9780231103886

[12] **"Cross-Cultural Design. Methods, Tools and User Experience"**

Pei-Luen Patrick Rau

2019 | Springer | ISBN: 9783030225773

[13] **"Diversity and Universality in Causal Cognition"**

Sieghard Beller, Andrea Bender, Michael R. Waldmann

2017 | Frontiers Media SA | ISBN: 9782889453610

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"Curious woodcuts of fanciful and real beasts : a selection of 190 sixteenth-century woodcuts from Gesner's and Topsell's natural histories"**

Konrad Gesner

1971

Źródło

[2] **"The history of serpents, taken principally from the Historiae animalium of Conrad Gesner"**

Edward Topsell, Konrad Gesner

1967 | Da Capo Press eBooks

Źródło

[3] **"Philosophical letters between the late learned Mr. Ray and several of his ingenious correspondents, natives and foreigners : to which are added those of Francis Willughby Esq. : the whole consisting of many curious discoveries and improvements in the history of quadrupeds, birds, fishes, insects, plants, fossiles, fountains, &c"**

John Ray, William Derham, Francis Willughby, W. and J. Innys.

1718 | Biodiversity Heritage Library (Smithsonian Institution) | DOI: 10.5962/bhl.title.95562

Źródło

[4] **"The ornithology of Francis Willughby of Middleton in the county of Warwick, esq. ... : in three books : wherein all the birds hitherto known, being reduced into a method sutable [i.e. suitable] to their natures, are accurately described : the descriptions illustrated by most elegant fig"**

Francis Willughby, William Faithorne, Francisco Hernández, Frederick Hendrick van Hove, John Ray

1678 | Biodiversity Heritage Library (Smithsonian Institution) | DOI: 10.5962/bhl.title.63683

Źródło

[5] **"Francisci Willughbeii Armig. De historia piscium libri quatuor : jussu & sumptibus Societatis Regiae Londinensis editi. : In quibus non tantum De piscibus in genere agitur, sed & species omnes, tum ab aliis traditae, tum novae & nondum editae bene multae, naturae ductum servante methodo dispositae, accurate describuntur. : Earumque effigies, quotquot haberi potuere, vel ad vivum delineatae, vel ad optima exemplaria impressa : artifici manu elegantissime in aes incisae, ad descriptiones illustrandas exhibentur. : Cum appendice historias & observationes in supplementum operis collatas complectente. /"**

Francis Willughby, Elias Ashmole, Robert Boyle, Charles Davis, John Evelyn

1743 | E Theatro Sheldoniano eBooks | DOI: 10.5962/bhl.title.140311

Źródło

[6] **"The ornithology of Francis Willughby : ... in three books : wherein all the birds hitherto known ... are accurately described : the descriptions illustrated by ... LXXVIII copper plates : translated into English, and enlarged with many additions throughout the whole work : to which are added, three considerable discourses, I. Of the art of fowling: With a description of several nets in two large copper plates. II. Of the ordering of singing birds. III. Of falconry"**

Francis Willughby

1975 | Readex Microprint eBooks

Źródło

[7] **"Reflections on Human Nature"**

Arthur O. Lovejoy

2019 | Johns Hopkins University Press eBooks | DOI: 10.1353/book.72149

Źródło

[8] **"Essays in Critical Realism: A Co-operative Study of the Problem of Knowledge"**

Ralph Barton Perry, Durant Drake, Arthur O. Lovejoy, James Bissett Pratt, Katherin A. Rogers

1968

Źródło

[9] **"La désobéissance civile / Henry David Thoreau ; traduit de l'américain par Jacques Mailhos"**

Henry David Thoreau, Henry David Thoreau, Jacques Mailhos

2017

Źródło

[10] "Histoire de moi-même / Henry D. Thoreau ; traduit, présenté et annoté par Thierry Gillyboeuf"

Henry David Thoreau, Henry David Thoreau, Thierry Gillybœuf

2017

Źródło

[11] "Walden / Henry D. Thoreau ; préface de Jim Harrison ; traduction de Brice Matthieussent"

Henry David Thoreau, Henry David Thoreau, Brice Matthieussent

2017

Źródło

[12] "Pensées sauvages / Henry D. Thoreau ; sélection de Michel Granger ; traduction de Nicole Mallet et Brice Matthieussent"

Henry David Thoreau, Henry David Thoreau, Michel Granger, Nicole Mallet, Brice Matthieussent

2017

Źródło

[13] "Nature and Selected Essays"

Ralph Waldo Emerson, Larzer Ziff

1982

Źródło

[14] "Selections from Ralph Waldo Emerson"

Ralph Waldo Emerson

1960

Źródło

[15] "Ralph Waldo Emerson, from a letter to James Hutchison Stirling"

Ralph Waldo Emerson

2003 | Percy Bysshe Shelley | DOI: 10.4324/9780203206898-104

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.

APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 24d97724-69a0-4f16-80bf-de84e1a1ae1d